

relacionen. Així, el conjunt d'articles permet conèixer el paper que van tenir alguns dels seus protagonistes, recollectors de cançons i estudiosos, que van viure en uns anys, a final del segle XIX i principi del XX, en què hi havia la percepció que calia recollir les cançons perquè no es perdessin. Aquestes cançons, encara molt vives en la memòria de la gent de l'època, calia preservar-les i estudiar-les amb l'objectiu de dotar el país d'una gran obra en què fossin representats tots els territoris de l'àrea lingüística i cultural catalana.

Carme ORIOL CARAZO
Universitat Rovira i Virgili

RIQUER, Isabel de (ed.) (2024): *Cartas (1949-1955). La filología románica en la posguerra. Martín de Riquer e István Frank*. Barcelona: Edicions de la Universitat de Barcelona, 364 p.

La història de la filologia romànica està plena de personalitats que, més enllà de la seva producció científica, són personatges de gran interès i amb els seus escrits fora de l'àmbit acadèmic ens aporten testimonis molt interessants del seu temps i de l'evolució de la ciència. D'alguns d'aquests personatges ens han pervingut escrits en forma d'autobiografia o, també, en tenim informació a través d'entrevistes, les més modernes ja conservades en format audiovisual. Tanmateix, per a molts d'ells no existeixen aquestes gravacions, entrevistes o escrits de memòries. De tota manera, tant si existeixen altres fonts d'informació com si no, els reculls de correspondència ens donen més informació per entrellucar la personalitat dels corresponents, seguir l'elaboració de la seva obra científica i, també, entendre l'entorn científic i històric en què es movien. Cal ser conscients, a més, que es tracta d'un tipus de testimoni propi d'una època i que, lamentablement, no tindrà paral·lel en la generació d'estudiosos més joves, en què els intercanvis i converses es produeixen mitjançant correu electrònic o aplicacions de missatgeria i no es conservaran en el futur.

Martí de Riquer i Morera (Barcelona, 1914-2013), el gran erudit de la literatura romànica medieval, conservà una gran quantitat de correspondència, segurament seguint l'exemple dels seus avantpassats, que preservaren l'arxiu familiar (avui en dia a l'Arxiu Nacional de Catalunya), que li permeté escriure la història de les *Quinze generacions d'una família catalana* (Barcelona: Planeta, 1979; Barcelona: Quaderns Crema, 1998). La biografia de Riquer és prou coneguda i fou escrita, encara en vida seva, per Cristina Gatell i Glòria Soler (*Martí de Riquer, viure la literatura*. Barcelona: La Magrana, 2008; en castellà: Barcelona: RBA, 2008). Les autores van consultar moltes de les cartes que conservava Riquer: correspondència amb autoritats de tot tipus, col·legues de tot el món, amics i familiars, i que actualment guarden els seus fills. Tanmateix, l'arxiu Martí de Riquer (AMR) encara conserva molta informació que no ha vist la llum; i, en aquest sentit, en els darrers deu anys s'han publicat algunes sèries de la correspondència de Martí de Riquer amb diversos estudiosos. Així, «Catorze cartes entre Lluís Carulla i Martí de Riquer» al llibre *Martí de Riquer i els valors clàssics de les lletres* (Barcelona: Editorial Barcino, 2014, p. 33-51; a càrrec d'Isabel de Riquer i Joan Santanach); «Epistolario de Martín de Riquer con María Rosa Lida de Malkiel y con Yakov Malkiel (1951-1959)», amb introducció, edició i notes d'Isabel de Riquer (a *BILRAE, Boletín de Información Lingüística de la Real Academia Española* 13, 2019, p. 108-172, en línia: <<http://revistas.rae.es/bilrae>>). També a càrrec d'Isabel de Riquer, en aquest cas amb Adolfo Sotelo, «Cartas entre Camilo José Cela y Martín de Riquer (1957-2000)», *Nueva Revista de Filología Hispánica*

(*NRFH*), LXXII, núm. 1, 2024, p. 205-247. Darrerament, Josep Pujol i Isabel de Riquer han curat l'edició de *Martí de Riquer i Jordi Rubió i Balaguer: una admiració mútua (epistolari 1936-1977)* (Barcelona: RABL, 2024). I, finalment, el llibre que ressenyem aquí.

En aquest volum, doncs, es recull la correspondència intercanviada per Martí de Riquer i el romanista francès d'origen hongarès István Frank (Budapest, 11 de març de 1918 - Menton, 22 de juliol de 1955), conegut sobretot pel seu repertori de la mètrica de la poesia trobadoresca, el segon volum del qual es va publicar pòstumament (*Répertoire métrique de la poésie des troubadours*, 2 vol. París: Champion, 1953-1957). De manera secundària, s'hi recullen també algunes cartes de la senyora Frank, particularment arran de la malaltia i de la mort del seu espòs.

La correspondència permet resseguir la història de l'amistat entre els dos investigadors. El primer contacte epistolar l'establí Frank el gener de 1949 amb una carta (p. 33-34) on demanava a Riquer que li enviés la seva edició de Cerverí de Girona (1947) i *La lírica de los trovadores* (1948, antecedent de *Los trovadores. Historia literaria y textos*) per tal d'incloure'n els textos en el seu repertori mètric. Aquest primer contacte va evolucionar ràpidament en un intercanvi de cartes sobre temes trobadorescos i va donar lloc a una primera trobada el 26 de juliol de 1949 a Puigcerdà, on Riquer feia classes en els cursos d'estiu, i on Frank va fer una parada en el viatge cap a Barcelona per investigar biblioteques i arxius. Entre el primer contacte epistolar i fins a la mort de Frank, s'escolaren sis anys i mig en què els dos estudiosos, que es portaven amb prou feines quatre anys, van forjar una sòlida amistat que veiem desenvolupar-se en la seva correspondència. La mort prematura de Frank, als 37 anys, en un sanatori a Menton després d'una malaltia, colpí fortament Riquer, que vint anys més endavant (1975) li dedicà la seva obra mestra *Los trovadores. Historia literaria y textos*.

Així doncs, la correspondència s'allarga des del 19 de gener de 1949 fins a la darrera carta de Frank, del 12 de juliol de 1955 (p. 342), tot just deu dies abans de morir. Com hem dit, en el llibre s'hi recull també alguna carta escrita per la seva dona, Tatiana Frank, que, després d'ordenar el llegat de Frank i ocupar-se de la conservació de la seva biblioteca a la Sorbona, i de supervisar algunes publicacions pòstumes, es retirà com a monja a l'orde de les Orantes de l'Assomption a Sceaux (Alts del Sena) i prengué el nom de germana Douceline de l'Assomption. Abans, però, la senyora Frank va enviar a Riquer les cartes que Frank havia rebut d'ell, així com altres documents, entre els quals una col·lecció d'articles de Frank que es conserven avui, enquadernats en un volum, a la biblioteca de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (signatures RI-4281 a RI-4312). En una carta del 16 de desembre de 1956 (inèdita, Arxiu Martí de Riquer), la senyora Frank anuncia l'enviament d'aquesta col·lecció d'articles i cartes en un sobre a part; i també adjunta a la carta «quelques dessins d'István, griffonnés au hasard de ses occupations», un dels quals representa un cavaller carregant, amb la llança baixada, i amb una nota al dors que indica «Roland». Anotarem que Frank en una carta explica que de jove havia volgut ser pintor i fa partícip Riquer del seu entusiasme per les obres del Prado (p. 321) i li escriu emocionat «J'ai passé deux journées inoubliables à Tolède. "L'enterrement du comte d'Orgaz" est une des plus belles choses qui soient au monde» (p. 323). Les cartes de Riquer a Frank, remeses per la senyora Frank a Barcelona, juntament amb les cartes que Riquer havia rebut de Frank i que havia conservat, són el material d'aquesta edició. S'han conservat un total de 147 cartes, distribuïdes de manera irregular en el decurs dels anys; de quaranta l'any 1950 a setze l'any 1953. Cal dir, però, que és segur que en manquen; en alguns casos se sap amb seguretat, perquè en les mateixes cartes es fa referència a d'altres cartes no conservades; en altres casos, es pot suposar. En la majoria de cartes, Riquer escriu en castellà

i Frank en francès, tot i que Frank a partir de setembre de 1954 n'escrigué algunes en un castellà ben correcte. Frank dominava diversos idiomes; fins i tot Isabel de Riquer explica que el seu pare li deia que, durant el Congrés Internacional de Lingüística Romànica de Barcelona de 1953, parlava en català amb els congressistes catalans.

Isabel de Riquer ha editat les cartes, amb un breu estudi preliminar (p. 11-28), les corresponents notes a peu de pàgina que aclareixen fets i referències que es fan en les cartes, i un postfaci (p. 346-349), on explica les darreres gestions de la senyora Frank amb el llegat del seu marit. El llibre es clou amb la bibliografia de les obres citades en les cartes, la de Frank i la de Riquer (p. 351-359). Edicions UB ha publicat amb cura i elegància aquest volum, a la col·lecció Biblioteca Càmar. S'hi inclouen, tot just precedint les bibliografies que hem esmentat, un parell de fotografies significatives de l'època: una de Frank, pintant des del llit del sanatori el 1955, foto que el mateix Frank havia enviat a Riquer amb una breu dedicatòria (p. 350, i 337); i de Riquer, al primer pis del Claustre de Lletres de l'Edifici Històric de la Universitat de Barcelona vers els anys seixanta (p. 354). Segurament per un problema d'extensió del llibre, no s'hi inclou un índex de persones, institucions i obres citades. Això hauria estat ben útil per copsar la riquesa de les relacions entre els intel·lectuals de l'època.

En les cartes hi trobem tot tipus de temes: des dels purament personals (com, per exemple, l'entusiasme dels fills de Riquer pels segells de les cartes de Frank) als logístics (viatges, canvis de divises) i, dins d'aquests, certament molts que deixen veure les condicions del treball de l'època: tramesa de llibres que no es poden comprar des de l'estranger, retards o pèrdues dels serveis de correus, retards en les publicacions, trameses de proves d'impremta, etc. Però, sens dubte, el més interessant són els temes purament filològics. Tots dos es consulten problemes de mètrica i d'interpretació de passatges concrets, s'envien referències per superar les dificultats per documentar algun mot poc freqüent, o comenten el valor (o el poc valor) de les publicacions disponibles. I, sobretot, parlen dels articles o llibres que estan redactant en aquell moment; s'intercanvien esborranys dels articles i s'envien dades complementàries i comentaris sobre els detalls que hi apareixen. Sense deixar de tractar els afers científics amb seriositat, en les cartes (les de Riquer sobretot) hi apareix un esperit lúdic i tocs d'humor: per exemple, en la carta vuit de 1953 (p. 273) Riquer escrigué: «Li Gotti me escribe dos o tres cartas semanales, pero no soy un paleógrafo lo suficientemente experto para enterarme de lo que me dice» i conclou la mateixa carta amb el comiat «recibe un abrazo de quien, impaciente, espera el mes de julio para entusiasmarse con la lectura de un libro lleno de números y de *aabbaacc*... ¡Gracias a Dios, estamos un poco locos!». Tampoc Frank es queda enrere descrivint i comparant còmicament l'organització, o manca d'organització, de dos col·loquis als quals assistí en la primavera de 1954, a Estrasburg i Palerm, respectivament (p. 298-300). També algun afer que podria generar un cert malestar, com les errates que acabaren imprimint-se en l'edició de Pons de la Guàrdia, Riquer el tracta amb sentit de l'humor, amb una picada d'ull entre filòlegs, que alleugereix la situació: «He trasladado las erratas de su Pons a mi ejemplar de trabajo. Desgraciadamente son muchas. Algunas, no obstante, remontan al arquetipo / original (*F*), otras no fueron vistas por el primer revisor de *F*, o sea *f*; las demás se escaparon al segundo revisor, *r*» (p. 117).

En aquest sentit, des de ben aviat (15 de novembre de 1949), Riquer envia a «N'Esteves Francs» *coblas* en occità antic escrites per ell mateix; István és, efectivament, l'equivalent hongarès d'Esteve. La primera *cobla* l'envia per manifestar el seu interès per l'acabament de l'edició de Ponç de la Guàrdia que Frank havia de publicar al *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* (p. 59). La segona, només quinze dies més tard, per insistir sobre el tema (p. 65); se-

gurament, el fet d'acompanyar la reclamació amb una *cobla* en occità antic treia ferro a la reclamació. Aquest cop Frank respongué amb una *cobla* més llarga (p. 69) que acaba amb un vers solt en el qual convida Riquer a trobar-hi les rimes internes o falses. Malgrat aquestes complicitats, els dos continuaren tractant-se de vostè fins que Riquer li proposà, amb molta cautela, tutejar-se (carta d'octubre de 1951, p. 210), proposta que Frank acceptà alegrement, responent amb una altra *cobla* de quatre versos en occità i explicant els usos de les fórmules de tractament en hongarès (p. 211; totes les *coblas* en occità es troben a les pàgines 59, 65, 69, 145-146, 211, 287-288 i 289).

Els dos celebren amb alegria les publicacions i descobertes de l'altre. Només a tall d'exemple, el març de 1950 Riquer escriu a Frank que ha fet un «descubrimiento sensacional» i que ha llegit la seva recerca que demostra que Cerverí de Girona i Guillem de Cervera són la mateixa persona a Jordi Rubió i Balaguer, i que Rubió troba que és encertada (p. 112). Frank reacciona amb entusiasme i en moltes de les cartes següents s'intercanviaran arguments i comentaris sobre el tema compartint els seus coneixements. Quan, finalment, apareix el primer volum del repertori mètric de Frank, Riquer el qualifica de «magnífico» i afegeix: «el prólogo es de un interés extraordinario y está lleno de noticias. Te felicito de todo corazón por esta obra tan útil y realizada con tan excelente mérito, que ha pasado a instalarse en mi biblioteca al lado del Pillet» (p. 286; es refereix, evidentment, a la *Bibliographie der Troubadours* d'Alfred Pillet, completada per Henry Carstens, que els occitanistes citen sistemàticament, així com també ho han fet a partir d'aleshores amb el repertori de Frank). Arran d'aquesta publicació li envia encara una *cobla* que acaba dient:

dictatz aitaus
val cen tans plus que l'aur val sobre fangs.
Lai on tostemps diziam: «Vejatz Maus!»,
aras direm: «Vejatz so que ditz Francs!»

(aital text
val cent cops més que l'or val per sobre el fang.
On dèiem sempre: «Vegeu el Maus!»,
ara direm: «Vegeu què en diu el Frank!» [p. 288]).

De ben segur que Friedrich Wilhelm Maus, quan va publicar el 1884 el seu estudi sobre l'estrofisme de Peire Cardenal amb l'annex del repertori de les formes mètriques de la poesia trobadoresca (*Peire Cardenals Strophenbau in seinem Verhältniss zu dem anderer Troubadours: nebst einem Anhang enthaltend: Alphabetisches Verzeichniss sämtlicher Strophenformen der provenzalischen Lyrik*. Marburg, 1884), mai no hauria pensat que el seu nom apareixeria en una *cobla* en (neo)occità antic setanta anys més tard.

Retornant a l'inici d'aquesta ressenya, no podem deixar d'assenyalar l'encert del títol de la biografia de Martí de Riquer, escrita per Gatell i Soler: *Viure la literatura*. El recull de cartes que ressenyem aquí ens mostra ben clarament que tant Riquer com Frank vivien la literatura; no només la vivien, sinó que la vivien apassionadament i amb entusiasme. Entusiasme que, si bé també traspua en els seus treballs, encara és més patent en la correspondència. La darrera carta de Frank a Riquer, deu dies abans de morir, anuncia que no podrà de cap manera assistir als *Coloquios de Roncesvalles* i acaba amb un «Bonne chance à Roncevaux! Montjoie!». Deixem aquest crit d'ànim enèrgic, aquest altre *clin d'œil* entre romanistes, cloure aquesta ressenya.

Maria-Reina BASTARDAS I RUFAT
Universitat de Barcelona